

cR

Centro
de Referência
Paulo Freire

**Este documento faz parte do acervo
do Centro de Referência Paulo Freire**

acervo.paulofreire.org



InstitutoPauloFreire

S U M A R I O

209

revista galega de educación

REVISTA GALEGA DE EDUCACIÓN

29 Abril / Maio / Xuño de 1997

Publicación de Nova Escola Galega

Impresa en papel reciclado

Prezo: 1000 Ptas

Edita:

Edicións Xerais de Galicia

Subscricións e correspondencia:

Doutor Marañón, 12-baixo, 36210 Vigo

Director:

Manuel Bragado Rodríguez

Secretario de Redacción:

Antón Costa Rico

Consello de Redacción:

Xosé Ramón Bernárdez Pérez,

Xosé Manuel González Barreiro,

Xesús R. Jares, Luis Otero Gutiérrez,

Miguel Vázquez Freire

Consello Editorial:

Xosé Álvarez Castro,

María Dolores Candedo Gunturiz, Xosé M. Cid,
Agustín Fernández Paz, María Xosé Freixo Mariño,
Narciso de Gabriel,

Emilio González Legazpi, Xulio Gutiérrez Roger,

Mañilar Jiménez Aleixandra,

Xosé Ramón Lago Martínez, Xosé Lastra Muruais,

Ramón López Facal, Pedro Membiela,

Josefina Mosquera Roel, Xabier Puento Docampo,

Xesús Ramos Rodríguez,

Antón Rozas Caeiro, Carmen Soto Carballeda,

Mercedes Suárez Pazos,

Francisco Veiga García, Manuel Veites,

Elixio Villaverde

Deseño interiores e maquetación:

Diana Reiter / Xan Leira

Fotografías:

Cal 3, Celina, Manuel Sendón, Marga Sampaio,
Anxo Iglesias, Manuel Vicente, Xexé, Arquivo Xerais



CONSELLERÍA DE EDUCACIÓN
E ORDENACIÓN UNIVERSITARIA
Dirección Xeral de Política Lingüística

Edición patrocinada pola Dirección Xeral de Política
Lingüística, Consellería de Educación e Ordenación
Universitaria Xunta de Galicia

A REVISTA GALEGA DE EDUCACIÓN

non fai necesariamente súas as opinións nin os criterios
expostos polos seus colaboradores.

A REVISTA GALEGA DE EDUCACIÓN

non devolverá os orxinais que non solicite de antemán,
nin manterá correspondencia sobre os mesmos.
Prohibese a reprodución total ou parcial dos artigos
da revista sen citar a súa procedencia.

Procesado: VALCOGRAF (Vigo)

Imprime: Gráficas NUMEN

ISSN: 1132-8932

Dep. Legal: C-22/1986

editorial

Aproximanse as eleccións 2

firmas

A escola e o ensino da relixión
JORDI SOLÉ TURÀ 3

o tema

Orientación escolar e tutoría

XOSÉ RAMÓN LAGO MARTÍNEZ 5

Un novo enfoque da acción tutorial

MARÍA MASIP UTSET 6

¿Que fai unha profesora coma min nunha tutoría, como esta?

ÁNGELS MARTÍNEZ BONAFÉ 11

Identidade profesional dun grupo de mestres

ANTONIO HERMIDA, PILAR BAR, FERNANDA DOPICO, LUISA BUSTO, XABIER SÁNCHEZ,
MARÍA HERMELLO, XOSÉ A. PARDO, ARTURO ALVAREZ, CHEFA LAGO E XOSÉ A. PÉREZ 23

experiencias

Facemos correspondencia escolar con papel reciclado

JOSÉ ALONSO BERNÁNDEZ, J. M. NOGUERA RODRÍGUEZ 34

Unha experiencia de traballo cooperativo

JUAN F. CENTRON MONTERO, MARIOLA DOCE CEBRERO, PILAR FERRIN TAMAYO 38

BENPOSTA Unha experiencia educativa revolucionaria

PACO CASTRO 44

Sensibilización sobre a discriminación, o racismo e a xenofobia

PEDRO RIAL DEL RÍO, ENRIQUE L. CALVIÑO ALCALDE 51

estudios

As adaptacións curriculares individualizadas

J. ELADIO FERRO FONTENLA, MIGUEL A. OUBEL ALCOS 56

¿Lectura e escritura na escola infantil?

MARÍA LUISA ABAD, ROSARIO AGUDO 70

A concepción transversal da educación para o consumo

M^a CARMEN PEREIRA DOMÍNGUEZ 77

debate

Curriculum oculto e curriculum manifesto nos textos escolares

M^a XOSÉ FREIXO MARÍN 80

historia da educación

Un atranco superado: O absentismo escolar

CLODIO GONZÁLEZ PÉREZ 86

literatura infantil

XOSÉ MANUEL GONZÁLEZ 96

Onda curta

GRACIANO POMBAL 98

libros 99

outros materiais 101

panoraula

O sistema educativo Español en cifras. Curso 1996/97 104

Nova Escola Galega 108

tachola 110

humor 112

INSTITUTO PAULO FREIRE

Rua Castro Cortes, 250 2.º andar cj. 22

Tel: (11) 3021-5536 Fax: (11) 3021-5589

05061-100 - São Paulo - SP - Brasil

E-mail: ipf@paulofreire.org

Agustín Requejo
Osorio

Universidade de
Santiago

In memoriam: Paulo Freire



"Morreu Paulo Freire. Dun xeito imperceptible o aire de tódalas aulas do mundo enrareceuse: sen sabelo, quizais, os mestres de tódolos continentes sentiron por un instante que a tristura os acougaba. Logo tornábase convicción e forzas renovadas".

CON estas palabras, o Director da Unesco -Federico Mayor Zaragoza- facía nas páxinas do diario "El País" (7 de maio de 1997) unha pequena "Nota necrolóxica" en memoria de Paulo Freire.

Poucos dias antes, a prensa facíanos chegar a noticia de que Paulo Freire "o pedagogo da liberación" morrera en Sao Paulo.

Unha noticia espallada por todo o mundo, porque Freire é probablemente neste século un dos pedagogos máis citados e máis comentados, cun importante conxunto das súas obras traducidas a diversos idiomas.

PAULO FREIRE: UN HOME COMPROMETIDO

En 1921 naceu en Recife. Tal como el mesmo nos conta, foi alfabetizado na casa pola súa nai e o seu pai durante unha infancia marcada polas dificultades financieras pero tamén pola moita harmonía familiar. Unha alfabetización que marcará o seu compromiso pedagóxico por alfabetizar ós máis oprimidos. A súa propia alfabetización, como el mesmo escribe, "partiu de palabras e frases ligadas à miña experiencia, escritas com gravetos no chao de terra do quintal" (parte traseira axardinada da casa familiar).

Despois dos estudos secundarios, ingresa ós 22 anos na Facultade de Dereito de Recife xa que naquela época no había en Pernambuco curso superior de formación de educadores. No final de 1959 obtivo o título de Doutor en Filosofía e Historia da Educación defendendo a tese "Educação e atualidade brasileira".

O compromiso de Freire, profesor de Historia e Filosofía da Educación así como membro do "Consello Estadual de Educación" de Pernambuco, pronto se verá en dificultades a causa do golpe de estado de

1964. Unha situación política que o obriga a exilarse para regresar en 1979 e quedarse definitivamente no Brasil a partir de xuño de 1980.

Este longo exilio marca a súa vida e obra. No último libro traducido ó español (*A la sombra de este árbol*, El Roure, Barcelona, 1997), recolle a súa dramática experiencia desta situación: "sufrir el exilio es más que reconocer su realidad. Es asumirlo con todo el dolor que eso origina; solamente como exiliado o exiliada uno se prepara para la vuelta. ... Sufro mi exilio al luchar méjor con las dificultades provocadas por la imposibilidad de volver a mis orígenes: al resolver las contradicciones entre el presente que vivo en un espacio en que no viví el pasado, y el futuro a construir en un espacio incierto" (p.67).

Nesta época de exilio Freire trasládase primeiro a Chile. Un novo golpe de estado, obrigao a partir (1969) e mudar para Xenebra onde foi Consultor do Departamento de Educación do Consello Mundial das Igrexas (1970). Neste interim, Paulo Freire é profesor convidado de universidades europeas (Cambrigde) e americanas (Massachusetts, Harvard).

A partir do seu retorno, Freire implicase na docencia na Universidade de Campiñas (Sao Paulo) ata o ano lectivo de 1990, non sen antes ter que superar grandes atrancos burocráticos e políticos. Un cambio importante prodúcese na súa vida en 1989. Ó ser nomeado Secretario da Educación do Municipio de Sao

pedagogia do oprimido

Paulo Freire



in memoriam

Paulo, cando o Partido dos Trabalhadores, do cal foi un dos seus fundadores (1980), gaña as eleccións para a Prefeitura (15 de novembro de 1988). Esta experiencia e narrada na súa obra *A Educação na Cidade* (1991) no momento no que despois de dous anos e medio de traballo abandona a política activa. Neste breve traballo expón as súas ideas sobre o establecemento dunha escola pública, popular e democrática. Nesa escola a comunidade é convidada a participar das decisións tanto administrativas como pedagóxicas.

Nos últimos anos adicouse a escribir algunhas das obras nestes momentos menos coñecidas porque todavía non foron traducidas: *Política e educação* (1994); *Cartas a Cristina* (1994) e, finalmente, *A sombra desta mangueira* (1995) recentemente traducida ó español.

O longo da súa vida, Freire foi tamén chamado a pronunciar múltiples conferencias e recibiu distintos títulos de "Doutor honoris causa" por universidades de diferentes países (31 en total). En España acadou este título honorífico polas Universidades de Barcelona (1988) e a Universidade Complutense (Madrid, 1991).

PAULO FREIRE: PEDAGOGO DA CONCIENCIACIÓN E LIBERACIÓN

Para o pedagogo brasileiro a educación é fundamentalmente o logro dunha capacidade crítica permanente que permita a cada persona comprender as situacións de opresión en que se atopa sumido. Unha opresión que constata e denuncia amplamente na súa experiencia brasileira e latinoamericana pero que se estende por tódalas fronteiras. Esta capacidade crítica é a que se torna compromiso e liberación.

Desde tal perspectiva rexeita o concepto de "educación bancaria" (educación que se limita a transferir e depositar o saber, os

contidos nas mentes acrícticas) e propón o concepto de "educación liberadora". Unha educación que debe ir precedida da reflexión sobre o medio de vida concreto das personas a educar. Chegamos a ser "suxeitos" e non "obxectos" da educación na medida en que reflexionamos sobre a realidade, na medida en que nos comprometemos por transformala, na medida en que aportamos respostas ós seus desafíos. Deste xeito, o educando non é un ser pasivo, un ser que "recibe cultura" senon un ser que "crea cultura" e resulta "constructor da historia".

Esta liberación mediante o coñecemento crítico e o compromiso non se realiza de forma aillada. Como maxistralmente expresa na súa célebre obra *Pedagogia do Oprimido* "ninguén libera a ningún, nin ningún se libera só. Os homes libéranse en comunión". En termos máis pedagóxicos, non existe a dicotomía entre educador e educando. É necesario superar a contradición pois "ninguén educa a ningún, ningún se educa a si mesmo: os homes educanse mediatizados polo mundo".

Esta educación liberadora, capaz de analizar criticamente o mundo, supón como elementos fundamentais a actividade xunto a criticidade e o diálogo. É dicir, trátase dun compromiso coa realidade concreta intentando apropiarse da realidade histórica nun proceso de búsqueda no propio grupo e comunidade. Iso conleva o diálogo: "un diálogo que non é so encontro das persoas mediatizadas polo mundo e

que non se esgota na mera relación "eu-ti". Este diálogo resulta fundamental para realizar o acto de coñecemento. Para tal acto dialóxico é necesario ter fe nos homes, humildade, crear na democracia ("falar de democracia e facer calar a xente é unha farsa; falar de humanidade e negar os homes é unha mentira"), e ter esperanza que "non é un xesto pasivo de quen cruza os brazos e espera. Móveme na esperanza cando loito e se loito con esperanza, espero".

Freire, xogando dialécticamente cos conceptos, aposta polo "home-suxeito", o que implicará tamén necesariamente unha "sociedade-suxeito". Tal situación supón a toma de conciencia e a responsabilidade participante nunha situación histórica concreta.

En consecuencia, para Freire a educación é un feito político, que supón pasar da "cultura do silencio" á "cultura da palabra". Non existe unha educación verdadeiramente neutral; porque como proceso basicamente concientizador os seres humanos participan criticamente co seu acto transformador. Acto que significa constante clarificación do que permanece oculto e reflexión crítica sobre o mundo, superando unha percepción inxenua da realidade. Para lograr isto, é organizarse, o que esixe unha acción consciente. A "lectura da palabra" debe estar sempre precedida dunha certa "lectura do mundo". Tal lectura é sempre, no senso máis amplo, un compromiso noble da palabra "política".

.....
*Freire, xogando dialécticamente cos conceptos, aposta polo "home-suxeito",
o que implicará tamén necesariamente unha "sociedade-suxeito".*

*Tal situación supón a toma de conciencia e a responsabilidade participante
nunha situación histórica concreta*
.....

PAULO FREIRE: EDUCADOR DE PESSOAS ADULTAS

A actividade máis coñecida na vida e obra de Freire foi a educación de persoas adultas, sobre todo na súa tarefa de alfabetizador. Unha tarefa que inicia nos seus primeiros anos de educador e que deu orixe ó seu método específico: o método psicossocial de Paulo Freire. Un método mediante o cal Freire convida ós homes e mulleres a sentirse vivindo e producindo nunha determinada sociedade, os anima a saír da súa apatía e conformismo e os considera fazedores de cultura.

Neste método concéntrase tres partes. En primeiro lugar, a investigación temática: o diálogo e as preguntas en torno ós problemas que veñen expresados en palabras xeneradoras como vocabulario mínimo para o proceso de alfabetización. Partir

do valor pragmático das cousas, dos feitos da vida cotiá, das situacións existenciais. A codificación, ou simbolización, en segundo lugar, como análise crítica desa realidade ("ler o mundo e ler a palabra son actos indisolubles"). Finalmente, en terceiro lugar, a decodificación e concientización como práctica e transformación da realidade.

Trátase, polo tanto, de dotar ás persoas non sómente de coñecementos instrumentais para interpretalo mundo. A alfabetización supón para Freire, unha acción emancipadora que vai máis alá da aprendizaxe mecánica de lectura. Implica a comprensión crítica do "texto" e do "contexto" sociohistórico ó que se refire. Convértese, en consecuencia, nun acto creativo baseado no patrimonio cultural dos oprimidos.

Deste xeito, o proceso de alfabetización e todo o proceso de educación de persoas adultas transfórmanse nun proceso de diálogo e de autocritica, tratando de "ler" a realidade e intentando entender a natureza política dos límites e posibilidades que conforman a sociedade no seu conxunto.

frontais respecto á resposta pedagóxico-política. Dende o seu punto de vista "non se pode pensar nunha preparación técnica en si mesma, sen preguntarse en favor de que, de quen e contra que se traballa" (p.52).

A práctica neoliberal reforza a pseudoneutralidade da práctica educativa reducida a transferencia de contidos ós educandos a quen non se lles esixe que os comprendan para aprendelos. Freire repite, unha vez máis, que toda práctica educativa que evita a dicotomía da lectura do mundo/lectura da palabra, lectura do texto/lectura do contexto perde o aval da pedagogía e transfórmanse en mera ideoloxía. A educación necesita tanto formación técnica, científica e profesional como soños e utopía.

Pero Freire non pretende ser un pedagogo "lírico" e "inxenuo". Coñece as dificultades que existen neste momento de globalización da economía, aunque tal feito non pretende asumilo con fatalismo: "a afirmación de que as cousas son así porque non poden ser doutra forma, é odiosamente fatalista pois decreta que á felicidade sómente pertence ós que teñen poder".

Fronte a tal situación, reclama a "curiosidade epistemolóxica", e insiste na educación crítica, desveladora. Un educador progresista non pode vivir de forma mecánica a tarefa docente, considerando que o ensino dos contidos por si mesmo poida provocar maña a intelixencia radical da realidade. Isto, dende o seu punto de vista, é unha posición espontaneísta e non crítica e apoia o proxecto neoliberal que pretende unha "lectura do mundo" totalmente irrelevante.

Se o home é unha realidade inacabada porque a natureza humana constitúese social e historicamente, todo proxecto educativo debe manter unha actitude dialóxica como esixencia da propia natureza (relación home/mundo) e da opción democrática da educación. De aí a necesidade de fomentar unha curiosidade crítica ("unha pedagogía da pregunta"), fronte a unha me-

Cartas a quien pretende enseñar

paulo freire

XXI siglo
veintiuno
editores



"A SOMBRA DESTA ÁRBORE": UNHA REFLEXIÓN SOBRE O NEOLIBERALISMO NA EDUCACIÓN

Freire foi sempre un home e educador comprometido co seu tempo. Nestes últimos anos veñen zoando "ventos de neoliberalismo". Ante esta situación non podía calarse e deixar de ofrecer a súa propia reflexión sobre este fenómeno. Escolle polo tanto esta pequeno libro para desmitificar as teses do neoliberalismo, ó mesmo tempo que aproveita para reflexionar — como sempre é habitual nos seus escritos — sobre a situación brasileira.

Nestas páxinas espléndidamente escritas manifesta que neoliberais e progresistas están de acordo coas esixencias que hoxe plantea a tecnoloxía, pero que as súas diferencias son

morización mecánica dos contidos. A función do docente precisamente consiste en desafiar a curiosidade inxenua do educando para compartir a crítica con el e desvelar as verdades ocultas. Dende esa perspectiva procede a crítica que a obra, que comentamos, realiza contra o pensamento postmoderno da educación que xulga que non se debe sobreparar o dominio administrativo e técnico, considerados como neutrais.

Freire, nesta obra recién chegada ós lectores do noso país, acomete unha profunda reflexión dende unha longa experiencia vivida como educador comprometido coa realidade sociopolítica contextualizada de forma máis inmediata no seu país. Nestas páxinas resúmese unha das grandes aspiracións da vida e obra de Paulo Freire: "a esperanza da liberación non significa xa a liberación. É preciso loitar por ela dentro das condicións históricamente favorables. Si éstas non existen, temos que loitar de forma esperanzadora para crealas. A liberación é a posibilidade, non a sorte, nin o destino nin a fatalidade. Neste contexto percíbese a importante dunha educación para a decisión, para a ruptura, para a elección, para ética, en fin" (p. 36).

ANOTACIONES PARA UNHA "BIBLIOGRAFIA": PAULO FREIRE

O Instituto Paulo Freire constituido en Brasil (1992) ven de publicar recentemente (1996) en Brasil un amplo traballo como *Legado de Paulo Freire*. Traballo prologado polo Director Xeral da Unesco (Federico Mayor Zaragoza) e presentado por Moacir Gadotti, Director do instituto.

Seguindo as súas indicacións e sen ánimo de exhaustividade ofrécese un breve resumo dos máis importantes escritos de Paulo Freire, tanto traducidos como non traducidos todavía ó español, que foron publicados en diversas editoriais españolas

como americanas e en múltiples edicións. Faise constar, sempre que resulta posible, a primeira edición en español ou portugués.

- *La educación como práctica de la libertad*. (1969). Siglo XXI. Madrid (editado o orixinal ro 1965).

- *Pedagogía del Oprimido* (1970). Siglo XXI. Madrid (orixinal de 1969)

- *¿Extensión o comunicación?. La concientización en el medio rural* (1973). Siglo XXI. Madrid.

- *Educación Liberadora. Dimensión sociológica* (1974). Ediciones Búsqueda. Buenos Aires.

- *Las iglesias, la educación y el proceso de liberación humana en la historia* (1974). La Aurora. Buenos Aires

- *Cartas a Guinea Bissau* (1977) Siglo XXI. Madrid.

- *Pedagogía y acción liberadora* (1978). Zero. Madrid

- *Educación y acción cultural* (1979). Zero. Madrid

- *La importancia de leer y el proceso de liberación* (1984). Siglo XXI. Madrid.

- *La naturaleza política de la educación: cultura, poder y liberación* (1990) Paidós, M.E.C. Madrid.

- *A Educação na cidade* (1991) Cortez Editora. Sao Paulo.

- *Cartas a quien pretende enseñar*. (1994). Siglo XXI. México. (orixinal de 1993)

- *Cartas a Cristina* (1994) Paz e Terra. Sao Paulo.

- *Política e educação*. (1995) Cortez Editora. Sao Paulo.

- *A la sombra de este árbol* (1997). El Roure. Barcelona.

Xunto coa publicación deste conxunto de obras, breves pero intensas, nas que Freire expón e recolle a evolución do seu pensamento educativo, existe un importante número de libros (25) escritos en colaboración con outros autores. Dada a súa multiplicidade, trátase dunha documentación que con maior exhaustividade pode consultarse en Gadotti M. (1996): Paulo Freire: una biobibliografía. Cortez Editora. Sao Paulo.

COLECTÁNEA DE TEXTOS

O ensinar non existe sen o aprender (...). Quero dicir que o ensinar e o aprender vanse dando de xeito tal que por un lado, quen ensina aprende porque recoñece un coñecemento antes aprendido e, polo outro lado, porque observando o xeito como a curiosidade do alumno aprendiz traballa para aprender o que se lle está ensinando, sen o que non aprende, o educador se axuda a descubrir dúbidas, acertos e erros.

A práctica educativa é algo moi serio. Tratamos con xente, con nenos, adolescentes ou adultos. Participamos na súa formación. Axudámoslos ou perxudicámoslos nesta búsqueda. Estamos intrínsecamente conectados con eles no seu proceso de coñecemento. Podemos contribuir ao seu fracaso coa nosa incompetencia, mala preparación ou irresponsabilidade. Pero tamén podemos contribuir coa nosa responsabilidade, preparación científica e gosto pola ensinanza, coa nosa seriedade e o noso testemuño de loita contra as inxusticias, a que os educandos se vaian transformando en presencias notables no mundo.

Non está por demais repetir aquí a afirmación aínda rechazada por moita xente non obstante a súa obviedade, a educación é un acto político. A súa non neutralidade esixe dos educadores que asuman a súa identidade política e vivan coherentemente a súa opción progresista, democrática ou autoritaria, reaccionaria, aferrada a un pasado.

É mester e ata urxente que a escola se vaia transformando nun espacio acolledor e multiplicador de certos gustos democráticos como o de escoitar aos demais, xa non por puro favor senón polo deber de respetalos, así como o da tolerancia, o do acatamento das decisións tomadas pola maioría, no que non debe fallar sen embargo o dereito do diverxente a expresar a súa contrariedade. O gosto pola pregunta, pola crítica, polo debate. O gosto do respecto cara a cousa pública que entre nós é tratada como algo privado, que se desprezia.

O mestre debe ensinar. Compre que o faça. Só que ensinar non é transmitir coñecemento. Para que o acto de ensinar se constitúa como tal, é preciso que o acto de aprender sexa precedido ou concomitante do acto de apreñender o contido ou o obxecto cognoscible, co que o educando tamén se fai produtor do coñecemento que lle fai ensinado.

Só na medida na que o educando se convirte en suxeito cognoscente e se asuma como tal, tanto como o mestre tamén é un suxeito cognoscente, lle será posible transformarse en suxeito produtor do significado ou do coñecemento do obxecto. E neste movemento dialéctico onde ensinar e aprender se van transformando en coñecer e recoñecer, onde o educando vai coñecendo o que aínda non coñece e o educador recoñecendo o antes sabido.

P. FREIRE, *Cartas a quien pretende enseñar*